

Aiša Softić

PREDAJE O HAMZA-DEDI ORLOVIĆU – HISTORIJA I TRADICIJA

Rezime

U središtu ovoga rada je savremeni zapis usmene predaje o Hamza-dedi Orloviću, osnivaču tekije u Konjević-polju. Osim što čuva određene historijske tačnosti, u ovoj predaji je usljed procesa usmenog prenošenja došlo do znatnih odstupanja od stvarnih činjenica, a što je uočljiva odlika historijskih usmenih predaja općenito. Primjer predaje o dervišima tekije u Konjević-polju istovremeno pokazuje da tradicionalni oblici žive i danas, makar u obliku pasivnih znanja. Usmene predaje mogu se smatrati najprisutnijim oblikom usmenog pamćenja danas.

U okviru usmenih predaja, koje su početkom XIX stoljeća, zahvaljujući braći Grimm, izdvojene kao zasebna grupa usmenih prozних ostvarenja, iz više razloga naročito zanimljivim se doima skupina historijskih predaja. Zasnovane na nekom “općem objektivnom događaju”, ove predaje kazuju o različitim historijskim događajima i ličnostima. Mada historičnost ove skupine usmenih predaja treba shvatiti vrlo uvjetno i vrlo široko, ipak upravo mogućnost da u ovim predajama prepoznamo makar i blijede tragove nekog davnašnjeg u historiji potvrđenog događaja, predstavlja onu njihovu odliku koja je često bila presudna da se historijskim predajama u nauci o usmenoj književnosti posvećivala znatna pažnja. Historijske predaje shvatane su kao usmena historija naroda koji

ih je iznjedrio i one su u suštini predstavljale odraz historijske zbilje onako kako ju je kao dio naslijeđene tradicije poimao, pamtio i prenosio običan čovjek.

Skupinu historijskih predaja, izuzetno brojnih, tematski raznolikih, i obuhvaćenih ogromnim vremenskim rasponom - od najstarijih vremena do kojih dopire pamćenje pa sve do događaja kojima smo savremenici, neki proučavaoci dijele u tri velike grupe: 1. historijsko-mitske predaje, 2. prave historijske predaje i 3. historijsko-religijske predaje, ističući na taj način i one elemente koji su uz historijsko kao primarno, podjednako prisutni i uočljivi u svakoj od pobrojanih grupa historijskih predaja. U prvoj grupi historijsko se prepliće s mitskim predodžbama o nekadašnjem, starom stanovništvu Bosne, njegovim osobinama, načinu života, uzrocima iščeznuća. Prave historijske predaje kazuju o različitim i brojnim događajima vezanim za historiju Bosne. U trećoj grupi su predaje koje kazuju o "svetiteljima, evlijama i bogougodnicima, bogomoljama, grobljima, kulturnim objektima i mjestima."¹

Kada je riječ o historijsko-religijskim predajama iz bošnjačke sredine, njihovi sižeji se prvenstveno odnose na evlije ili dobre, šehide, te na džamije, tekije i druge vjerske objekte. Rijetke su predaje koje u sebi ne sažimaju više različitih sižea, pa se shodno tome mogu posmatrati u dvije ili više tematskih skupina. Stoga se i neka od kazivanja s ovom tematikom iz bošnjačke sredine mogu primarno promatrati kao predaje o dobrim ili evlijama, što znači kao historijsko-religijske predaje, dok je u drugom slučaju riječ o pravoj historijskoj predaji. Takav je slučaj i s predajama u kojima se spominje šejh Hamza Orlović, osnivač tekije u Orlovićima i, kako se smatra, derviškog reda hamzevije.

Prvim pisanim tragom koji ukazuje na postojanje usmene tradicije o Hamzi Orloviću može se smatrati onaj koji je u svom Putopisu ostavio evlija Čelebi.²

Za razliku od Čelebijinog kratkog i redigiranog zapisa, cjelovitu predaju o šejh-Hamzi iz Orlovića u kojoj se pokazuju i potvrđuju njego-

¹ Vlajko Palavestra, historijska usmena predanja, Sarajevo, 1991. str. 37-39.

² Evlija Čelebi, Putopis, Sarajevo, 1996. str. 480.

va evlijanska svojstva zabilježio je i 1960. godine objavio Muhamed Hadžijahić.³ Predaja je građena na motivima koji u potpunosti pripadaju tradicionalnim. Susrećemo ih u više varijanti, a vezani su također i za više osoba koje su smatrane dobrim ili evlijama. Jedna od osnovnih odlika dobrih - činjenja čuda, što u krajnjem slučaju znači raspolaganjem nadnaravnim moćima, u primjeru predaje koju je zabilježio Hadžijahić ogleda se u mogućnosti da dobri, šejh Hamza Orlović, u isto vrijeme boravi na dva geografski vrlo udaljena mjesta. Ta sposobnost predstavlja ujedno i tipsku odliku skupine predaja o dobrima općenito. Vjerovanje u evlije je poznato i rašireno diljem muslimanskog svijeta.⁴ Međutim, posebna zanimljivost predaja o evlijama koje su nastajale i trajale u bošnjačkoj sredini leži u činjenici da su dobri u ovim predajama isključivo naši ljudi, te da su oni naglašeno vezani za sudbinu Bosne. Ogleda se to posebno u činjenici da se u znatnom broju predaja ističe naročita zasluga upravo dobrog u odsutnom času boja u kojem su učestvovali i Bošnjaci. Takav je slučaj i s predajom o šejh Hamzi Orloviću – on se pojavljuje u odlučujućem trenutku bitke pod Mohačem (1526. godine) i tako pridonosi pobjedi osmanske vojske. I dok je Mustafa, sin Hamza-dedin, kako to pamti usmena predaja, u toku same bitke ugledao oca kako maše vilama, “u isto vrijeme Hamza-dedo je na guvnu pokraj tekije mahao vilama i činio zikir..., pa kako je nosio dugu kosu mašući vilama, vijala mu se kosa. U selu se govorilo: ‘Eno Hamza-dedo pobudalio, maše vilama u prazno’.”⁵ Po povratku s vojne, Mustafa priznaje ocu da bez njegove pomoći ne bi uspjeli pobijediti neprijatelja i na taj način otkriva da je Hamza-dedo zapravo dobri, evlija. U tom času Hamza-dedo umire. Takav ishod može se smatrati uobičajenim jer se redovno susreće u predajama koje kazuju o dobrima koji su svoje sposobnosti činjenja čuda skrivali i nisu javno obznanjivali.

³ Muhamed Hadžijahić, Tekija kraj Zvornika – postojbina bosanskih hamzevija? POF, X-XI/1960.-61., Sarajevo, 1961. str. 194.

⁴ Alija Bejić, jedno viđenje sarajevskih evlija i njihovih grobova kao kulturnih mjesta. POF, XXXI/1981., str. 111.

⁵ Hadžijahić Nav. rad str.

Da usmene historijske predaje, pa makar i u obliku pasivnih znanja, traju i danas, posvjedočuje primjer predaje koju sam o Hamzi i Mustafi Orloviću zabilježila na samom kraju XX stoljeća. Predaja je višestruko zanimljiva posebno s aspekta komparacije historije i tradicije.

Bila je tekija u Konjević-polju i Hamza-dedo, osnivač tekije mevlevija, imao je sina Mustafu. Njegov sin Mustafa je bio u vojsci i bio je u bici kod Mohača. I pošto je bio dobar borac, Mehmed-paša mu je dao posjed i taj posjed nije plaćao nikakav porez. Poslije je Mehmed-paša ukinuo to i odredio da se plaća porez. To nije bilo pravo dervišima i jedan od tih derviša se pruruši u prosjaka i krene u Istanbul da traži Mehmed-pašu da ga ubije. Predstavi se da je iz Bosne. Tri mjeseca je živio na dvoru. Poslije ga je prevario i ubio Mehmed-pašu Sokolovića.⁶

U središtu ove predaje je Mehmed-paša Sokolović, veliki vezir i najznačajnija ličnost Osmanskoga carstva u vremenu u kojem je djelovao (od 40-ih godina XVI stoljeća pa do smrti 80-ih godina istog stoljeća). Ali, ova predaja se podjednako odnosi i na tekiju u Konjević-polju, odnosno na Hamza-dedu Orlovića, osnivača tekije i, kako je to u historijskoj nauci utvrđeno, njegovog unuka Mustafu.

Iako se u predaji o dervišima tekije u Konjević-polju mogu izdvojiti neki elementi koji se podudaraju sa stvarnošću (Hamza-dede i Mehmed-paša Sokolović mogu se smatrati savremenicima; u prvim decenijama XVI stoljeća zaista se odigrala bitka na Mohaču, gdje je osmanska vojska, predvođena Sulejmanom Veličanstvenim, slavila pobjedu; tekije su stvarno i bile oslobođene određenih poreza) – ipak je u toku usmenog prenošenja ta stvarnost u više detalja bivala narušena. Mehmed Sokolović u vrijeme Mohačke bitke nije bio u časti paše, nije učestvovao u boju na Mohaču niti je tada imao neku značajniju ulogu na carskom dvoru, pa, prema tome, nije mogao ni oprostiti niti nametnuti porez, pogotovo ako se ima u vidu da Sokolović nije nikad bio namjesnik u Bosni. Stoga njegovo vezivanje za tekiju u Konjević-polju vjerovatno potječe iz činjenice da je on porijeklom iz ovih krajeva. S obzirom na okolnost da se osnivanje tekije vezuje za Hamza-dedu, derviši tekije u Konjević-polju nikako nisu

⁶ Predaju je kazivao 1997. godine Hasan Đana, rođen 1939. godine u Rautovićima kod Goražda.

mogli pripadati mevlevijskom redu, nego redu hamzevija koji se smatra domaćim, bosanskim, znači, u izvjesnoj mjeri, izvornim. Vrlo je vjerovatno da je Mehmed-paša Sokolović u ovu predaju o tekiji u Konjević-polju ušao po inerciji, kao najznačajnija ličnost iz dijela Bosne oko Drine koja se uspela na najviši položaj u Osmanskoj carevini.

Da bi se razumjela predaja o dervišima tekije u Konjević-polju, odnosno da bi se sagledao odnos historije i tradicije, značajno je istaći pojedinosti do kojih je o ovoj tekiji i njenim najznačajnijim službenicima došao historičar Adem Handžić. Tragajući za ulogom derviša u formiranju gradskih naselja u Bosni u XV stoljeću, Handžić navodi da je “tzv. hamzevijska zavija, podignuta 1519. godine na sredini puta koji spaja Zvornik sa Srebrenicom... Osnivanje ove zavije bilo je istovjetno osnivanju zavija na putnim relacijama u istočnoj Rumeliji. Tu je neki derviš, po imenu Hamza, kao timarlija uspio da na svom timaru obrazuje čifluk. Zatim se odrekao timara, koji je iznosio 7.000 akči, i na čifluku podigao zaviju da bi se brinuo o putnicima i namjernicima. **Zbog toga mu je sultan darovao čiflučku zemlju u vlasništvo da bi je uvakufio za zaviju, što je Hamza-dedo i učinio. Ta zemlja, kao i zemlja drugih zavija, bila je oslobođena svih poreza...**” (Istakla A. S.) Handžić dalje navodi da se “ne zna da li je učenje navedenog Hamze bilo sasvim na liniji islamske ortodoksije. Heterodoksija, međutim, izbija nakon pola stoljeća, kada je Hamza-Bali, potomak prvog Hamze bio proglašen krivovjercem i pogubljen u Istanbulu 1573. godine.⁷

Ako uporedimo usmenu predaju zabilježenu u naše dane, koja se vezuje za dervişe konjevićke tekije i slavnog Sokolovića, s historijskim činjenicama, dolazimo do zaključka koji se u pravilu može odnositi na bilo koju historijsku usmenu predaju, a to je da je predaja najčešće pamtila i prenosila u osnovi tačne obrise određenog događaja, ali su se, uz te tačne i provjerene pojedinosti, u toku usmenog prenošenja nadodavali i s početnim sižeom predaje stapali i različiti drugi elementi, često potpuno fantastični i nevjerovatni. Vremenom, predaja je u sebe uključivala i nanose koji su predstavljali potpuni historijski anahronizam.

⁷ Adem Handžić, Nav. rad str 174.

U slučaju tekije u Konjević-polju i njenog osnivača Hamza-dede neki detalji išli su na ruku usmenom kazivaču i on ih je iskoristio na način koji je odgovarao predodžbi stvorenoj u usmenoj tradiciji. Hamza-dedi sultan je zaista darovao zemlju u vlasništvo. Stoga je, u skladu s osmanskim propisima, ta zemlja bila oslobođena plaćanja poreza. Istih godina XVI stoljeća, kada je nasilnom smrću umro veliki vezir Sokolović, pogubljen je i derviš iz Konjević-polja. S obzirom da su osnivač tekije i vjerovatno njegov potomak po ženskoj liniji,⁸ optuženi za krivovjerstvo i pogubljeni u Carigradu, nosili ime Hamza, jasno je da je u usmenoj predaji došlo do kontaminacije ovih dviju ličnosti. Poznato je da je atentat na Mehmed-pašu Sokolovića izvršio neki derviš porijeklom iz Bosne. I ta historijska tačnost u usmenoj tradiciji uobličena je na samosvojan način. Okolnost da je Hamza-Bali iz Bosne pogubljen zbog svog navodnog heretičkog učenja istih godina kada je ubijen Mehmed-paša omogućila je da u usmenoj tradiciji Hamza, derviš hamzevijskog reda iz tekije u Konjević-polju bude označen atentatorom. Diskutabilno je šta je ovog derviša zaista odvelo u smrt: da li hereza ili u historiji potvrđeno aktivno učešće pripadnika ovoga derviškog reda u otporima protiv osmanske vlasti, jer se zna da se upravo u tekijama često začinjala pobuna protiv predstavnika zvanične vlasti. To su bili razlozi koji su neke od istaknutih predstavnika derviških redova stajali glave.

Predaja zabilježena u našem vremenu spominje i Hamza-dedina sina, Mustafu. U tradiciji se također prenosi da je uz mezar osnivača tekije, Hamza-dede, mezar njegovog sina Mustafe. U popisu zborničkog sandžaka iz 1548. godine vidi se da Mustafa nije bio sin već unuk Hamza-dedin i da je vršio službu u navedenoj tekiji. Da li je i na koji način učestvovao u bici na Mohaču nije poznato, ali nije ni isključeno, s obzirom na godinu kada se odigrao ovaj boj i godinu kada se Mustafa spominje u popisnom defteru. Zna se da su u Mohačkoj bici učestvovali u znatnom broju i Bošnjaci. Moguće je da je među njima bio i Mustafa iz Orlovića. Na takvu pretpostavku upućuju i njegovi nadgrobni nišani na kojima su uklesani vojnički znaci.⁹ To bi ukazivalo na još jednu podudar-

⁸ A. Handžić, M. Hadžijahić, Progon hamzevija u Bosni. POF XX-XXI/1970-71., Sarajevo, 1974. str. 68.

⁹ Handžić, Nav. rad, str. 214.

nost historije i tradicije kad je riječ o predajama koje se odnose na derviše konjevičke tekije.

U predaji zabilježenoj u našem vremenu, a koja kazuje o nasilnoj smrti Mehmed-paše Sokolovića i navodnom udjelu derviša iz tekije u Konjević-polju u tom činu, kazivač se vrlo vjerovatno oslanjao na znanja stečena kroz literaturu, uz vidljivo istovremeno baštinjenje i tradicijskog pamćenja. Bilježenje predaja u njihovom izvornom i osnovnom obliku u današnje doba, usljed mogućnosti korištenja različitih medija, skoro da je postalo nemoguće bez nanosa elemenata koji potječu iz različitih saznanjnih izvora koji stoje na raspolaganju kazivaču. Bez obzira na sve to, uočljivo je da se ova vrsta tradicionalnog usmenog kazivanja i dalje gradi i prenosi po utvrđenim zakonitostima žanra.

Aiša Softić

THE TRADITIONS OF HAMZA-DEDA ORLOVIĆ – HISTORY AND TRADITION

Abstract

The heart of this paper is a contemporary account of the oral tradition of Hamza-deda Orlović, founder of the tekke in Konjević-polje. Despite preserving a certain historical accuracy, there are significance departures from the true facts in this tradition, resulting from the nature of oral transmission – a notable characteristic of historical oral traditions in general. At the same time, the example of the tradition about the dervish's tekke in Konjević-polje demonstrates that traditional forms are still alive today, though only in the form of passive knowledge. Oral transmission can be regarded as the most pervasive form of oral recollection today.